

УДК [14+141.7]:32

ЕЛЕМЕНТИ МІФОТВОРЧОСТІ У ФОРМУВАННІ ІДЕОЛОГІЇ

Олена Гунька

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна тел. . (0322) 96-41-47*

Важливе місце серед елементів ідеології як сукупності поглядів та ідей, що теоретично обґрунтовують і оцінюють відношення людей до соціальної дійсності, один до одного, займає міф. В статті розглядаються сутність та природа міфу, співвідношення міфу та ідеології, проблеми формування міфологічної свідомості та світосприйняття.

Ключові слова: ідеологія, міф, міфологічна свідомість, міфологічне світосприйняття.

Існує закономірність: все, що надто часто заперечується, як правило, знову стверджується із новою, ще більшою силою. Так неодноразово було і з релігією, і з мистецтвом, і з мораллю. Те ж саме відбувається з ідеологією. Сфера ідеології давно перетворилась в арену жорсткого протистояння, активної боротьби різних розумінь, підходів, за якими можна простежити реальні інтереси певних соціальних груп і рухів.

Негативне ставлення до ідеології пояснюється тим, що ми вже отримали унікальний досвід життя в рамках ідеологічної структури, яка регламентувала дії (а якоюсь мірою і свідомість) усіх своїх членів. В таких умовах адепти ідеології, сторонники її необхідності виступили з позицій її своєчасного оновлення, створення “нової” ідеології.

Визначаючи своє ставлення до ідеології, багато вчених часто виходять із досить різних тлумачень її сутності. До того ж сам термін “ідеологія” є омонімом – в літературі він вживається в досить різних значеннях. Тому питання про природу ідеології, її справжнього змісту і суспільної ролі вимагає перш за все ясності або, краще сказати, однозначності, визначеності.

Якщо підходити з формальної, етимологічної точки зору, то ідеологія – це вчення про ідеї, про те, як ці ідеї взаємодіють, існують як самостійна сфера. Саме приблизно так визначав ідеологію Дестют де Трасі, який на початку 19 ст. вперше увів даний термін в науковий обіг. Називаючи ідеологію теорією ідей, він, його сучасники і однодумці включали в неї сенсуалістичне вчення про походження ідей, а разом з цим і всю сукупність наукових теорій, що вивчають людську психіку, свідомість, знання, тобто все те, що повинно представити ідеологію як науку про всезагальні і незмінні закони виникнення ідей.

Однак, існує й інша етимологічна трактовка цього терміну. Якщо грецькою “ідея” – це думка, а “логос” – слово, то ідеологія – це думка, виражена в слові. Як бачимо, в формально-етимологічному аспекті не всі висновки є однозначними. До того ж сам

цей аспект не приводить до виявлення актуального і сучасного значення терміну. Найбільш продуктивним тут, як і в багатьох інших випадках, є не формальний, а змістовний підхід, пов'язаний з буттям ідеології як актуального соціального явища, що знаходиться у тісній взаємодії з іншими сторонами суспільства, із суспільством в цілому.

Один із таких підходів, соціально-гносеологічний, представлений ранніми К.Марксом і Ф.Енгельсом [1]. Вони вважали, що ідеологія – це хибна, спотворена свідомість, зміст і форма якої виводяться її творцями не із суспільного буття, а з чистого мислення, хоча насправді, в результаті вона (ідеологія), на їхню думку, є породженням економічного базису. Такому баченню передували поширені у Франції в перші десятиліття 19 ст. судження про ідеологію як про поверхову і хибну свідомість. Вважалось, що люди перестають бути ідеологами, коли вони сприймають світ таким, яким він є. Так, Ю.Габермас уважав ідеологію хибною, не істинною свідомістю, “колективним засліпленням”, яке суперечить усякому соціальному пізнанню і тому як соціальний феномен не має жодного виправдання [2].

На відміну від таких негативних характеристик ідеології, є підходи, що пов'язують останню, в основному або повністю із вираженням інтересів соціальних груп, які зазвичай протистоять одна одній. Ідеологія в такому розумінні включає в себе світобачення, лозунги і директиви діяльності, пов'язані з умовами життя, практичними устремліннями певних спільнот людей. У такому ракурсі можна дати таку дефініцію: *ідеологія – це сукупність політичних, правових, естетичних, філософських і релігійних поглядів і ціннісних пріоритетів, які виходять із інтересів і прагнень певних соціальних груп, виступають по формі, як вираження потреб усього суспільства, нації, держави і які включають в себе регулятивні, соціально-орієнтуючі і актуально-діючі рекомендації та імперативи.* Як така, ідеологія, будь-яка її форма, завжди є системою таких поглядів і ідей, в якій теоретично усвідомлюється і оцінюється відношення людей до соціальної дійсності, один до одного і яка служить зміцненню або зміні соціальних відносин та суспільного ладу.

Оскільки, з одного боку, суспільство завжди, на всіх етапах свого розвитку поділяється на соціальні групи (а вони можуть бути соціально-класовими, соціально-демографічними, соціально-професійними, соціально-етнічними та ін.) і кожна з них потребує своєї самосвідомості, усвідомлення свого суспільного місця і спільних завдань, а з іншого – саме це усвідомлення тісно пов'язується і з необхідністю переходить в тлумачення особливостей, потрео, труднощів і протиріч, генеральних програм і шляхів розвитку, цілей і ідеалів, які належать усьому суспільству, народу, країні, то все це робить ідеологію ідейною опорою не лише соціальних груп, але і важливим, постійно необхідним атрибутом кожного суспільства загалом. А воно не може рухатись навпомацки, воно завжди потребує усвідомленості свого минулого, теперішнього і майбутнього.

Зрозуміло, що соціальні умови існування ідеології з часом змінюються, але вони при цьому ніколи не зникають. Тому судження про подолання “ідеологічного способу свідомості”, про “деідеологізацію соціальної практики” не можна визнати обгрунтованими. Виникаючи з появою суспільства, ідеологія існує весь той час, що й саме суспільство. Суспільства, вільного від ідеології бути не може, оскільки вона існує як необхідна складова частина, рівень суспільної свідомості, і в такій якості вона не може бути витісненою, як часом говорять “психологією здорового глузду” або суспільною думкою.

Як відомо, ідеологія є рівнем суспільної свідомості. За визначенням Лабріоли, вона є “вищим” рівнем цієї свідомості, тим часом як суспільна психологія – “нижчим”. На відміну від соціально-психологічної, повсякденної свідомості, яка є по суті масовою, і виникає стихійно, безпосередньо в результаті прямого впливу соціального життя на уявлення, погляди людей, ідеологія виробляється і розвивається окремими людьми, теоретиками, мислячими представниками соціальних груп, ідеологами. Свідома розробка ідеології, тим не менше, передбачає не просто вирішення певних важливих теоретичних проблем, а й активний вплив на маси людей, який здійснюється засобами роз’яснювально-пропагандистської діяльності. Таким чином, формування ідеології потребує, по-перше, деякого автора або кількох авторів, які намагаються втілити в суспільне життя свої ідеї, а, по-друге, певної соціальної групи, яка, гіпотетично, стане адептом цієї ідеї. В процесі такої розробки ідеології діють різноманітні чинники, серед яких, далеко не на останньому місці, можна вказати на такі елементи світосприйняття людини, які ми, зазвичай, називаємо міфологічними.

Але, говорячи про міфологічне світосприйняття людини, слід внести деякі корективи в саму постановку питання, тобто слід визначити, що мається на увазі під самим терміном “міфологія” у даному випадку. Такі застереження є необхідними, оскільки в останні роки все частіше доводиться стикатись із виразами типу “відродити старий міф”, “створити новий міф”, “міфологія радянського періоду”, “міфи і стереотипи сучасності”, причому і автори, і читачі такі висловлювання не стільки розуміють, скільки відчувають, про що саме йде мова. Для того, щоб дати дефініцію поняттю “міф”, спочатку спробуємо звернутися до авторитетних джерел. У словниках та енциклопедіях міф, здебільшого, тлумачиться як древня архаїчна оповідь про діяння богів і героїв, про походження явищ природи. При такому розумінні міфу, в міфології слід вбачати усю сукупність, а точніше систему міфів деякого окремого етносу в певний, а саме архаїчний, період часу. Так, можна говорити, наприклад, про античну, індійську міфологію, міфологію індіанців і т.д. Але, якби все було так просто, то дослідження міфології велися б виключно у сфері етнографії, літературознавства і фольклористики, а не вийшли б на рівень філософії, в якій феномен міфу спричинив широчезний дискурс (найповніше це ілюструє саме 20 ст.) [4].

Головною проблемою у розумінні міфу, а отже, і у розумінні міфологічного світосприйняття є те, що “міф – це оповідь, яка там, де вона виникла і існувала, приймалась за правду, якою б неправдоподібною вона не була. Чому ж, раз те, про що йдеться в оповіді, було явно неправдоподібним, приймалось за правду?... Разом з тим, якщо невідомо, чому те, про що розповідається в міфі, приймалось за реальні факти, то невідомо, і чому виникали міфи, що було їхньою передумовою в свідомості людей” [5, с.4]. Опустимо, в даному випадку, незлічену кількість відповідей на ці запитання, але звернемо увагу на найадекватніші (на нашу думку) із варіантів. Зокрема, О.Ф.Лосєв у своїй монографії “Діалектика міфу” пише: “Необхідно уявити, що світ, в якому ми живемо і в якому існують усі речі, є світом міфічним, що взагалі на світі існують лише міфи. Така позиція розкриває сутність міфа...” [6, с.23]. “Міф, – продовжує Лосєв, – не ідеальне поняття, а також не ідея і не поняття. Це є саме життя. Для міфічного суб’єкта це є істинне життя з усіма його надіями і страхами, очікуваннями і відчаєм, з усією його реальною повсякденністю і чисто особистою зацікавленістю” [7, с.27].

Справді, природу міфологічного світосприйняття слід шукати в психології особистості, в процесі становлення соціального на основі біологічного. Існуючи на

рівні психологічної потреби, міф дає людині відчуття захищеності. Наведемо ще одну цитату: "Вийшовши за межі видової біологічної напередвизначеності, перед людиною з необхідністю постав багатofакторний вибір у космосі культури, який конструюється нею самою. Генетична програма тепер невсилі їй (людині – *О.Г.*) допомогти. Щоб уникнути психопатичного шоку хаосу, що наступає на неї з усіх сторін, людина створює міф, який дає їй смислові опори в цьому ворожому світі. В результаті серед усіх людських потреб саме міф відіграє пріоритетну роль" [8, с.47].

Таким чином, міф розуміється як психологічна потреба людини, яка спрямована на захист останньої від протиріч у ній самій (в даному випадку мова йде про біологічну і соціальну природу людини), від суперечностей, які виникають при зіткненні у людській психіці індивідуальних (суб'єктних) і колективних (міжсуб'єктних) інтересів, від розмаїтості вимірів людського буття. Про міф, а точніше про міфологічне світосприйняття, отже, можна говорити не лише як про таке світосприйняття, яке було характерним для ранніх етапів існування людства, але і в усі часи людина займається міфотворчістю задля визначення свого місця в природі, суспільстві, задля визначення свого відношення до оточуючої її дійсності. Міф, створений людиною як деяке відображення реальності, сприймається нею як сама реальність. І такий процес відбувається не лише на рівні буденної свідомості, але й на рівні науки і філософії. Питанням співвідношення міфології і науки, міфології і філософії також займався О.Ф.Лосев. Щодо цього він пише: "... якщо брати реальну науку, тобто науку реально творену живими людьми в певну історичну епоху, то така наука ... не лише супроводжується міфологією, але і реально живиться нею, черпаючи з неї свої вихідні інтуїції", "... у тих філософських конструкціях, які в новій філософії були покликані усвідомити науковий досвід, криється цілком певна міфологія". "Отже: наука не народжується з міфу, але наука і не існує без міфу, наука завжди є міфологічною". "Коли "наука" руйнує "міф", то це означає лише те, що одна міфологія бореться з іншою міфологією. Отже, наука, як така з жодного боку не може зруйнувати міф". "Міфологія є не наука, а життєве відношення до оточення" [9, с. 29-34].

Живучи в суспільстві, людина постійно комунікує із різними міфами, створеними або до неї, або одночасно із її власною міфотворчістю. Тут доречно згадати й розуміння міфу як соціосемантичного поля, в якому живе і діє людина. Таке суспільно-зумовлене поле значень провокує в людині витворення нею самою певної міфологічної картини світу, яка сприймається як реальність самою людиною. Міфотворчість виявляється тісно пов'язаною із довільними, але досить обгрунтованими узагальненнями, тобто із розповсюдженням деякого відкриття або предмета віри на дуже широку область явищ, в ідеалі – на всіх і вся. Таке узагальнення досягається за допомогою спрощення, адже саме спрощена "істина" краще за все діє на уяву великої кількості людей і стає їхнім спільним надбанням. Спрощений і довільно узагальнений міф і виходить на рівень колективної свідомості. Вказана властивість міфу активно використовується ідеологією.

Як вже було сказано, людина відчуває психологічну потребу в міфах як в спрощених формулах або "парадигмах" дійсності, оскільки вони дозволяють її психіці віднайти легший шлях до кращого співжиття з навколишнім світом і не блукати в лабіринті "істин", що суперечать одна одній. Таке блукання могло б викликати в людини відчуття втрати віри в будь-який сенс її існування, втрати будь-якої впевненості в тому, що шлях, по якому вона йде по життю, є правильним не лише в інтелектуальному і моральному, а і в психологічному аспекті. Іншими

словами, міфи оберігають психіку людини від шизофренічного розпаданя на величезну кількість “правильних шляхів” думки, почуттів і поведінки. Таким чином, міф виражає собою силу авторитарного, імперативного смислу встановлення.

З'ясовуючи сутність міфу, розкриваємо і суть таких явищ як міфотворчість і міфологічне світосприйняття. Таким чином, міфотворчість веде до творення міфологічної картини світу, яка сприймається як реальність. У такому ракурсі можна, нарешті, говорити про співвідношення міфології і ідеології. Ідеологію, отже, можна розуміти як нав'язування міфологічної картини світу або деяких її аспектів цілій соціальній групі. Ідеологія – це такий міф (або низка міфів), створений певним автором, який нав'язується цілій групі, а в такому вигляді міф може сприйматися як інструкція до цілеспрямованих дій, адже в ідеологічні догми вірять так само, як і в ті міфи, які людина приймає сама.

1. *Маркс К., Энгельс Ф.* Немецкая идеология. – М., 1988.
2. *Хабермас Ю.* Демократия. Разум. Нравственность: Лекции и интервью. – М., 1992.
3. *Рачков П.А.* О смерти и бессмертии идеологии // Вест. моск. ун-та. Сер.7. Философия. – 1999. – № 2.
4. *Мелитинский Е.М.* Поэтика мифа. – М., 1976; *Стеблин-Каменский М.И.* Миф. – Л., 1976.
5. *Стеблин-Каменский М.И.* Миф. – Л., 1976.
6. *Лосев А.Ф.* Философия. Мифология. Культура. – М., 1991.
7. Там же. – С.27.
8. *Лесков Л.В.* Виртуальность мифа и виртуальность синергетики как антиподы // Вест. моск. ун-та. Сер.7. Философия. – 2000. – №1.
9. *Лосев А.Ф.* Философия. Мифология. Культура. – М., 1991.

THE ELEMENTS OF MYTH CREATION IN THE SHAPING OF IDEOLOGY

Olena Hunka

*Ivan Franko National University of Lviv, ul. Universitetska,
Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 96-41-47*

Myth occupies an important place among the totality of views and ideas, which substantiate and estimate human attitudes towards social reality and to each other. The article considers the nature and the essence of a myth, its relation to ideology, the problems of shaping the myth-creating consciousness and world outlook.

Key words: ideology, myth-creating consciousness, world outlook consciousness.

*Стаття надійшла до редакції 20.03.2002,
прийнята до друку 10.10.2002.*